

CAMILLA KVIST

VOLD OG VÆREN

Antropologi og den voldelige relation

Jeg mødte Dina på banegården. Hun var i store ragsokker under en lang nederdel, en tyndslidt termojakke over en stor trøje med alt for lange ærmer og havde et lille, smart, rødt tørklæde i halsen. Hendes ører og hænder var udækkede og røde ligesom næsen. Hendes fremtoning passede til hendes beskrivelse af sit liv, som det så ud netop da, en minimumseksistens, hvor det blot handlede om at hele og ikke stille nogen form for krav til sig selv. Hun arbejdede ikke, på trods af at hun havde et par mellemlange uddannelser bag sig, for hun var blevet uarbejdsdygtig inden for de fag, hun havde uddannet sig i, idet de alle involverede kontakt og også en vis kropslig kontakt med andre mennesker. Hun blev nervøs og fysisk syg, når hun var tæt sammen med mennesker i længere tid ad gangen, eller når hun skulle være noget for dem. Kroppen blev hendes overmand i de situationer, og hendes tilværelse var meget centreret om netop den, om at holde den i gang, holde den sammen, give efter for dens rastløshed og føle den og give plads til den. Hun gik konstant lange ture og holdt af at lave helt basale praktiske ting som at grave og rode i jorden og gå lange ture med hunden, og periodevis begav hun sig af med at male. Disse kropslige basale aktiviteter og vedligeholdelsen af hjem og pasningen af sine to sønner udgjorde hendes liv.

Hele første del af vores mange timer lange interview foregik i rask trav i området omkring hendes bopæl og i en bidende novemberkulde, som hun ikke syntes at ænse, til trods for at hun intet vindtæt bar, og hendes hud så tør og kulderamt ud. Hendes krop virkede, som om den konstant beskæftigede sig med noget andet end det, den umiddelbart befandt sig i. Ikke mindst fordi hun syntes at mangle en fornemmelse for kulden omkring sig og lide af en eklatant mangel på nogen form for kuldsværheds. At den konstante kropslige aktivitet havde et formål for hende og en vigtig effekt, blev tydelig, da vi fik os sat med en kop kaffe for at tale videre om hendes oplevelser på en lidt mere struktureret facon. Hun fik meget sværere ved at fortælle og græd, når talen faldt på hendes selvforståelse og det daglige besvær med blot at fungere og med at skulle forholde sig til sin egen historie. Mod slutningen af interviewet kiggede hun indgående på mig og bemærkede noget om, at jeg vist heller ikke kunne klare mere, min krop var begyndt at afsløre sig for hende på en måde, som hun genkendte instinktivt, og hun rejste sig for at vise mig, hvad hun kaldte et „trick“. Hun startede med at berøre sine fødder, og sådan fortsatte hun hele vejen op ad kroppen til toppen af hovedet og tilbage igen, mens hun

forklarede, at det var godt til at „holde på sig selv“, fordi man ligesom blev „bundet til jorden igen“. Da jeg talte med hende i telefonen om aftenen efter at være returneret til København, var alt overskud som lænset af hende, hun var kort for hovedet og kølig, og hun talte afsnuppet og tonløst i stærk modsætning til den intimitet, hun havde vist i løbet af dagen. Da vi kort berørte dagens emne og dets effekt på hende, og hvad det havde kostet hende, gentog hun blot sætningen: „Men vi fik da alt det levende med, vi fik da alt det levende med ... vi fik da gudskelov alt det levende med.“ Mens det levende helt syntes at have forladt hendes stemme og sindstilstand.

Dinas krop havde været udsat for vold. Hun havde, få år før jeg mødte hende, forladt et voldeligt forhold, som stadig sad i kroppen på hende. At hun kunne identificere noget genkendeligt i min krop hængte sammen med, at jeg, da jeg mødte hende, havde opholdt mig på et krisecenter blandt voldsramte kvinder i flere måneder. Deres kroppe var begyndt at sætte deres „aftryk“ på min krop – deres historier var begyndt at dæmre for mig, på en måde, som jeg lige så lidt som de umiddelbart var i stand til at sætte på sprog. De mange timer i Dinas selskab, hendes historie og hendes følelser omkring den skabte en vis resonans, som jeg ikke engang selv var i stand til at mærke netop da, men som Dina opdagede med det samme.

Historien om Dina er central på flere måder, men i denne sammenhæng hovedsageligt, fordi den retter opmærksomheden mod en dimension af menneskelig erfaring, som vi oftest som antropologer måske har en tendens til at ignorere, med baggrund i en indgroet kartesiansk forståelse af det menneskelige subjekt – nemlig den kropslige erfaring af væren-i-verden. Dina opdagede min krop, i dens egenskab af at være „forsvundet“ eller „undertrykt“ for mig: „Du kan kun mærke fra halsen og op nu, du er fyldt op – du kan ikke have mere“, var hendes meddelelse til mig, hvorefter hun viste mig tricket. Den opmærksomhed, hun rettede mod min krop netop da og ikke mindst, da hun fik mig til at berøre den fra top til tå, åbnede for nogle personligt ubehagelige, men afgørende antropologiske erkendelser. Erkendelsen af, at en udforskning af fænomenet vold kræver en form for metodisk pragmatisme; en forpligtigelse på de levede liv og oplevede verdener, som informerer vold og er en del af vold. Voldens virkelighed undviger sproget, de, der har oplevet den, *kender den*, om end denne erfaring ikke nødvendigvis kan sættes på sprog. Den findes i kroppe og i sine konsekvenser i individuelle liv og sociale landskaber (Nordstrøm 1997:23). Hvad jeg erkendte på baggrund af mødet med Dina, var et menneskeligt grundforhold formuleret af Maurice Merleau-Ponty: „Vi forstår hinanden, ikke gennem kognition og intellektuel fortolkning, men gennem blind genkendelse af reciprok adfærd, fælles metaforer, parallelle billeder og delte intentioner“ (Merleau-Ponty i Jackson 1998:12). Erkendelsen var ubehagelig, fordi empatisk indlevelse er smertefuld, men afgørende, fordi den lægger op til en diskussion af det antropologiske projekt i relation til studiet af vold.

I *The Nervous System* siger Michael Taussig om det at forholde sig antropologisk til det voldelige: „Et spørgsmål om afstand – det er, hvad jeg finder afgørende, når vi taler om vold. Det er et spørgsmål om at finde den rette afstand. Om at holde det præcis så langt fra kroppen, at det ikke vender sig imod dig, og dog ikke så langt væk i en klinisk realitet, hvor man ender med at have erstattet én form for vold med en anden“ (Taussig 1992:11). Med denne formulering peger han på to centrale diskussioner i relation til studiet af vold. For det første, at det er en størrelse, som man som menneske holder en instinktiv distance til. Alene det at tale om den, selv når den optræder som *kun ord*, er

risikabelt. Man kan fristes til at øge afstanden til den ved, som Dina bemærkede, kun at „mærke fra halsen og op“ og fornægte den kropslige adgang til indsigt. Men derved ligger der, som Taussig pointerer, faren for at udøve en anden vold. Den vold, der består i at have fjernet beskrivelserne så meget fra det levede liv, at de ikke længere yder det ret-færdighed, men blot på magisk vis har tæmmet ordene og dermed erfaringerne, så de intet længere betyder, så de ikke virker farlige, men så de samtidig har gjort de egentlige fortællinger om volden tavse (Jackson 1989:3; Nordstrom 1997:16-19).

Antropologien har hovedsageligt beskæftiget sig med den vold, der er udøvet i folkemord, krige, massevoldtægter og etniske konflikter samt med strukturel vold, udøvet af den første verden, statsmagter, diktaturer eller gennem økonomisk og social ulighed. Vold som antropologisk studieobjekt er „distanceret“ fra antropologiens egen virkelighed som vestligt funderet videnskab. Antropologer bliver tavse, når de konfronteres med voldens korporlige virkelighed; måske grundet angst for at blive beskyldt for at forstærke vold gennem „pornografisk fascination“ (Harvey & Gow 1994), måske grundet frygt for at miste faglig status og møde kollegaers overbærende og ikke-ankerkendende blikke, når „man mister det antropologiske blik og bliver for opslugt af informantens smerte“ (Winkler & Winiger 1994; Winkler & Hanke 1995) – måske fordi det er at lege med sin egen ontologiske sikkerhed at dykke for dybt ned i voldens fænomenale virkelighed (Taussig 1992; Nordstrom 1997). Uagtet årsagen har det dog, ifølge Carolyn Nordstrom (1997), betydet, at antropologien og vestlig teori i det hele taget hovedsageligt har beskæftiget sig med, hvordan det er at skrive om vold, hvad folk siger om vold, skaber mening i vold, eller med, hvordan de handler i kølvandet på voldelige konflikter – alt sammen, som om det repræsenterede den faktiske erfaring af vold og dermed udgør et studie af samme. For at parafrasere Nordstrom har det betydet, at begrebet vold er forblevet udefineret, fordi ingen har søgt at beskæftige sig med den egentlige erfaring af vold (op.cit.:17).

I forlængelse af Nordstroms diagnosticering af den antropologiske voldsforskning vil jeg i denne artikel forsøge at afdække noget om den faktiske erfaring af vold. Argumentet er, at en sådan udforskning må starte med det på en gang komplicerede og banale spørgsmål: Hvad er vold? Og ydermere, at svaret må findes gennem en udforskning af det eksistentielle hele. Jeg vil forsøge at skitsere to dimensioner af vold – en konstruktiv og en destruktiv. Det er i spændingen mellem disse, at volden udspilles – som en bestemt relation mellem selv og anden.

Udgangspunktet for artiklens pointer er fænomenologisk, særligt den eksistentialistiske fænomenologi, som den præsenteres af blandt andre Michael Jackson (1989, 1995, 1996, 1998). Fænomenologien beskæftiger sig overordnet, som Peter Bastian udtrykker det, netop med *kvaliteter* (Bastian 1991:35), og perspektivet retter sig mod erfaringer af menneskelig væren-i-verden. Det fænomenologiske udgangspunkt betyder, at fokus er den umiddelbart oplevede verden, eller sagt på en anden måde, det er, hvad Paul Riceur kalder: „en udforskning af de erfaringsstrukturer, som ligger forud for det sproglige udtryk“ (Riceur i Jackson 1996:2). Eftersom fænomenologien er studiet af levet erfaring, er det netop som levet erfaring, at fænomenet vold vil blive belyst. Med dette perspektiv følger også et fokus på relationer og på subjektivitet forstået som inter-subjektivitet (Jackson 1998). Det er et perspektiv, som giver forrang til den kulturelle og sociale matrice, og heri ligger den antropologiske og metodiske styrke og relevans samt en understregning af, at individuelle erfaringer er udsprunget af og er en del af

den intersubjektive væren-i-verden (Jackson 1996). Artiklen handler med andre ord om *oplevelsen af vold*. Den skal læses som et forsøg på at forstå, hvad vold er, hvorfor den udøves, hvad den gør ved mennesker, og hvorfor de reagerer på den, som de gør. Med udgangspunkt i ofre for domestisk vold og generelt voldelige mænds beskrivelser af deres oplevelse af voldelige møder og relationer vil jeg forsøge at udforske forskellige erfaringsmæssige dimensioner i den voldelige relation samt afdække en smule af voldens kompleksitet gennem begreber som væren og ikke-væren, subjektivitet og objektivitet, konstruktion og destruktion.¹

Jeg er! At skabe subjektivitet gennem vold

Hovedparten af den antropologiske litteratur om vold beskæftiger sig stort set udelukkende med vold i egenskab af sine konsekvenser – som nedbryder af menneskelige relationer, skæbner og kultur (se f.eks. Daniel 1994, 1996; Fanon 1968; Nordstrom 1997; Robben & Nordstrom 1995). Jeg vil, i kontrast hertil, med udgangspunkt i studiet af de interpersonelle dynamikker i den vold, som kvinderne på krisecentret fortæller om, og med baggrund i litteratur om deres modpart – den voldelige udøver – beskrevet af Jeff Hearn (1998) og James Messerschmidt (2002), indlede med at fremhæve en anden og afgørende dimension af vold. En *konstruktiv* dimension, som handler om etableringen af magt og erfaringen af *agens*.

Argumentet er, at vold er handling – motiveret handling – og som sådan udfylder den en rolle i den konstante justering mellem subjekt og verden. Vold har andre effekter i verden end destruktion for den, der udøver vold. Det voldelige er en måde at etablere sig for verden og for sig selv, det er en måde at mærke, at man findes, og dermed en kilde til oplevelse af selv-identitet. Det voldelige er blot én blandt mange modaliteter af væren-i-verden, som kan erfares såvel i en konstruktiv og skabende form som en destruktiv og nedbrydende form, og det er i denne polaritet, jeg mener, nøglen til en forståelse af, hvad vold er, findes. Argumentation hviler på en udforskning af de erfaringsmæssige og kropslige aspekter af fænomenet vold eller rettere af „det voldelige“, eftersom begrebet vold let reificerer og essentialiserer fænomenet til et spørgsmål om det blotte udtryk af fysisk brutalitet. Jeg er af samme overbevisning som Michael Jackson, når han argumenterer for et fokus på processer og konsekvenser frem for en bagvedliggende mening i den antropologiske analyse af verden (Jackson 1989, 1996). Vil vi, med andre ord, vide, hvad vold *er*, må vi forsøge at beskrive, hvad vold *gør*.

James Messerschmidt (2002) beskriver fire voldelige unge, som enten var fængslet for voldelige overfald eller i privat behandling for det samme. Han har interviewet drengene indgående om deres livshistorie, deres oplevelse af at være voldelige og af den vold, de har udøvet. To af drengene har begået voldelige overfald på jævnaldrende og senere voksne, mens to af dem har begået seksuelle overgreb på yngre piger. En af disse førstnævnte drenge er Hugh. Hugh er en høj og godt bygget femtenårig, som er vant til at blive set op til på grund af sin fysiske fremtoning, både hjemme, i skolen blandt andre børn og i den gruppe af unge, han hænger ud med.

Q: Hvad sagde de andre børn til, at du sloges sådan?

A: Jeg var jo god til at slås, så alle på min alder så op til mig, du ved. Jeg var ikke bange

for at slås. Jeg kunne lide det. Jeg var den eneste på min alder, der sloges med dem, der var ældre.

Q: Hvordan følte du dig så?

A: Bedre end de andre.

Q: Hvorfor?

A: Jeg har altid, faktisk så længe jeg kan huske, sagt, at jeg ikke ville finde mig i noget, at der ikke var nogen, der skulle koste rundt med mig. Jeg ville være ligesom min bedstefar – en kraft [force] i verden.

Q: Ville du være ligesom din bedstefar? Var han en kraft?

A: Ja. Jeg blev sådan en kraft, du ved. I baghovedet på de andre var det altid sådan, at 'Wow, vil ham der begynde at slå mig?' Så de holdt sig fra mig, der var ingen, der prøvede på noget med mig. Jeg var stærk og god med næverne, du ved (Messerschmidt 2002:198).

Hugh ønsker at kunne sætte sig igennem i verden, at være en „kraft“, som ikke lader sig koste rundt med, og som kan kontrollere det miljø, han færdes i, gennem sin fysiske tilstedeværelse. Han bruger sin kropslige styrke til at opnå kontrol over verden omkring sig, og han søger at holde sine omgivelser i kontrol gennem deres frygt for, hvad han kan udsætte dem for. Han intimiderer, gennem hvad han oplever som respekt og beundring, vel vidende, at beundringen er en frygtsom en af slagsen. Med tiden sætter Hugh sig ikke kun igennem fysisk over for de andre unge, men også i forhold til lærere, der irettesætter ham eller på anden måde forsøger at begrænse hans selvbestemmelse og råderum. Hugh oplever gennem volden, at han kan flytte grænser og sætte sine egne, hvilket han beskriver kropsligt som oplevelsen af at være en „kraft“. Hughes subtile signaler til sin omverden handler om at signalere usårlighed og urørlighed ved at kaste sig ud i enhver slåskamp, selv med større børn. En usårlighed han med tiden synes at kropsliggøre ved at blive en „kraft“. At Hugh oplever sig som „kraft“ frem for krop, kan læses som en ontologisk metafor for den magtfuldhed, han oplever, for som Scarry pointerer, er fravær af krop lig med magt – idet det er kroppens sårbarhed for smerte, der gør den til en potentiel trussel for selvet som offer for voldelige overgreb. Uden krop er man uden for smertens magt – usårlig (Scarry 1985:27-49). Smerte skal i relation til vold forstås i en større erfaringsmæssig helhed, hvilket jeg har argumenteret for og behandlet uddybende andetsteds (Kvist 2002). Smerte refererer, grundet sine særlige karakteristika som uden for og nedbrydende sprog (Scarry 1985:4) til en oplevelse af ikke-væren. Smerte kan konverteres til magt, fordi den henviser til en fælles ontologisk erfaring af at være kroppe i verden. Kroppe kan skades, lemlæstes og destrueres. Som kropssubjekter (jf. Merleau-Ponty 1962) er det gennem kroppen, at vores subjektivitet og dermed erfaring af et selv kan både opleves og udslettes.

Sam har en anden historie end Hugh. Han er ikke så høj som de andre drenge og lettere overvægtig. Sam bliver, modsat Hugh, som oplever respekt og popularitet, udsat for mobning og mishandling af de andre drenge. En mishandling, som fører til, at han går med en evig frygt for at gå i skole. Sam må med andre ord i stadig stigende grad se sig konstrueret som „den anden“; som anderledes og mindreværdig i forhold til de seje drenge. Sam begynder på eget initiativ at babysitte nogle yngre piger i alderen seks-otte år, og på et tidspunkt begynder han at misbruge pigerne seksuelt gennem beføling og oralsex. Misbruget forløber over en toårig periode. Sam truer ikke pigerne direkte til at have sex med ham, men manipulerer med dem ved at:

A: Brydes med dem, smide rundt med dem og lade, som om jeg ved en hel masse selvforvarsting, så det så ud, som om jeg var uovervindelig, som om jeg var stærk og sej, og det ikke kunne gøre ondt på mig. At de ikke ville kunne gøre modstand og slå igen. Gennem det, det var sådan, jeg plejede at skræmme dem (Messerchmidt 2002:201-2).

Sam udøver en magt, som han er sig meget bevidst er magt, men som han subtilt formidler til pigerne på en måde, så de ved, at de ikke har noget valg, men dog ikke fremsat som direkte og let genkendelige trusler. Misbruget af pigerne giver Sam en helt ny oplevelse af sig selv, som stærk og i kontrol, på en måde som han ikke tidligere har oplevet. Hvor Sam tidligere i forhold til drengene i skolen var blevet stadig mere begrænset i sin kropslige bevægelse og udfoldelse og i stadig højere grad kropsliggjorde ikke-magt ved at stikke af, når de ville slås med ham, ved at være meget fraværende grundet sin frygt for deres behandling af ham, og ved at internalisere deres billeder af ham som piget, fed og ude af stand til at forsvare sig – som en, man ikke burde være i nærheden af – kunne han nu sammen med pigerne opleve sig selv på en måde, som gav ham en forstærket oplevelse af magt, ikke bare over sig selv, men over andre:

Q: Hvordan følte du dig, når du udnyttede de to piger til sex?

A: Jeg følte ikke, jeg var lille mere, for i min egen klasse, på min egen skole med folk på min egen alder, der følte jeg, at jeg var en vatnisse [wimp], ham, der ikke var noget værd. Men når jeg gjorde det her ved pigerne, følte jeg mig stor, jeg kontrollerede alt, havde styr på det hele.

Q: Følte du, at du havde ret til de her piger?

A: Jeg følte, at jeg burde have mulighed for at have seksuel kontakt, med hvem jeg ville, og jeg kunne ikke gøre noget med pigerne på min egen alder. Så jeg havde det sådan, okay; jeg får det bare fra de piger, jeg passer.

Q: Hvorfor følte du, at du havde ret til sex?

A: Det er ligesom, jeg er en fyr, ikk', det er meningen, at jeg skal have sex. Jeg skal være ligesom alle andre fyre. Og det er jeg, jeg er som dem, bare bedre end dem [de populære drenge], for jeg kan manipulere. De får ikke magten og spændingen. De har et seksuelt forhold til en pige. Hun kan sige, hvad hun vil, og hun har et valg. Men de piger, jeg passede, de havde ikke et valg. Det var ligesom, jeg fik det til at se ud, som om de havde et valg, men når de sagde det valg, hvis de sagde nej, så generede og generede jeg dem ligesom, indtil de ikke sagde nej.

Q: Hvordan fik det dig til at føle dig i forhold til de andre drenge i skolen?

A: Jeg var ligesom bedre end en hvilken som helst fyr i skolen, for der var ingen, der kunne afvise mig. Det var ligesom, okay, de kan have deres forhold, jeg gør, hvad der passer mig. Jeg er bedre, end de er (Messerschmidt 2002:203-4).

Gennem deres voldelige handlinger etablerer drengene en oplevelse af sig selv, som de finder attråværdig. Hugh føler sig som en „kraft“ i verden, i kontrol og beundret, Sam føler sig „bedre end“ de drenge, han indledende forsøgte at leve op til og være ligesom. Sams oplevelse af egen magt i forhold til at kontrollere pigerne og skaffe sig sex forstørres til en oplevelse af, at han kan mere end dem – „han kan, hvad han vil“ – og han kan manipulere med verden og andre, hvor de andre drenge må lade sig begrænse af disse andres villighed og samtykke, de må forhandle, hvor han har magt til at tage.

Det centrale for både Hugh og Sam er spørgsmålet om anerkendelse. De søger begge at have værdi og leve op til anerkendte roller og praksisser, som er forlenet med status i det sociale miljø, de bevæger sig i. Drengene er med andre ord involveret i det, Hegel betegner „kampen for anerkendelse“. Deres selv-bevidsthed, dvs. deres oplevelse af sig

selv, etableres gennem de andre.² Den „anden“ har betydning for etablering af subjektet som et selv. Det er de andres blik og vurdering, som ekspliciteres af både Sam og Hugh i deres beskrivelser af sig selv. I Sams tilfælde blev han reduceret til et objekt i de andres verden uden mulighed for at handle på en måde, så han blev hørt og set, som han ønskede at blive hørt og set. Hans væren-for-sig og hans væren-for-andre var inkongruent (Goffmann 1955; Jackson 1998; Laing 1976). Sam var „fanget i den andens erfaring, uden mulighed for at have sit ydre ansigt under kontrol eller for at definere betydningen af sine egne handlinger. [Han var] reduceret til et objekt i den andens verden“ (Crossley i Dalsgård 2000:109). Sam forsøger ikke blot at blive set og anerkendt blandt de andre, men handler også i et forsøg på definere, „hvad“ han ønskes anerkendt som (jf. Jackson 1998:18). Begge drengenes handlinger er strategier for at skabe balance mellem deres væren-for-sig og deres væren-for-andre, Hugh gennem at søge direkte og fysisk kontrol over sine omgivelser, Sam ved at etablere en kontekst, hvor hans væren-for-sig bliver en imitation af, hvad han ønsker at være-for-andre.

Både Hugh og Sam har på sin vis fjernet den andens magt til at tildele anerkendelse og værdi og til at fratage den fra *konkrete* andre. I stedet for at spejle sig i specifikke og signifikante andre har drengene på hver deres måde skabt en oplevelse af selv gennem en kulturelt defineret forestilling, som de henter anerkendelse og selvfølelse fra. Hughs oplevelse af beundring hviler på etablerede forestillinger om magt og styrke, som han ser i de blikke, han spejler sig i. Sam re-konstituerer sig selv i en social kontekst, som han kan kontrollere, men flytter det dominerende billede af „de rigtige drenge“ ind over denne kontekst, så han gennem manipulation af kontekster finder tilfredsstillelsen ved at være større, kunne bevæge sig kompetent og udøve en fysisk magt – han kropsliggør samme kulturelle ideer om at være „sej“ og „stærk“ som Hugh, men han har omdefineret konteksten for dem. Det er ikke de piger, som han udnytter, hvis anerkendelse eller accept han lader sig måle af, men en abstrakt maskulinitet, som han ser praktiseret blandt jævnaldrende drenge.

Anne Line Dalsgård bruger George Herbert Meads begreb „den generaliserede anden“ til at beskrive de sociale processer, som medierer forholdet mellem subjekt og samfund, gennem normativ kontrol (Dalsgård 2000:177). Den „generaliserede anden“, forstået som kulturelt definerede, etablerede og „anerkendte“ roller – eller en slags kulturelle rollemodeller, om man vil – er en etableret identitet, hvori anerkendelsen allerede er indlejret (Mead i op.cit.:177). Som etablerede normativiteter påvirker generaliserede andre således subjektets praksisser og herigennem også dets oplevelse af selv. Drengenes manipulation med de andres magt over deres oplevelse af selv og den højnede følelse af anerkendelse i deres selv-bevidsthed synes erfaret i relation til den normative generaliserede anden – i dette tilfælde den maskuline anden (ibid.). De har begge etableret deres subjektive erfaring af selv gennem en hegemonisk maskulinitet (Messerschmidt 2002:196), blot med forskellige forudsætninger, strategier og kroppe.

„Bodies talk“ - at være kroppe i vold

Drengenes udsagn afslører også andre dimensioner af relationen voldshandling og krop. Som de beskriver det, synes voldshandlingerne for drengene at have en præsproglig handlingslogik. Den kropslige praksis og den bekræftelse af subjektivitet, som disse

praksisser foranstalter, er en måde at handle på, som etablerer den følelse af højnet agens og subjektivitet, som drengene fortæller om, og som giver dem følelsen af at være stærke, at fylde noget og af at have effekt i og kontrol med verden omkring sig.

Thomas Csordas behandler kroppen som „det eksistentielle udgangspunkt for kultur og selv“ (Csordas 1994, 1993:136). Med disse formuleringer understreger han, at subjektivitet er kropsliggjort. Den handlende agent er den sansende krop, kroppen er subjektivt handlende i sin præobjektive væren-i-verden, og den refleksive oplevelse af selv er blot en funktion heraf.³ Selvom kroppen altid er til stede og er det perceptuelle udgangspunkt for subjektets væren-i-verden, er opmærksomheden ikke altid rettet mod den. Almindeligvis er kroppen ikke til stede for subjektet som objekt, nærmest tværtimod, den er en integreret del af det sansende perciperende subjekt. Subjektet bare *er* med og gennem kroppen (op.cit.:149). Gennem konstante og opmærksomme handlinger skelner, kategoriserer og reflekterer kropssubjektet over objekter, andre mennesker og sig selv. Det er i denne handlen, at vi finder menneskets oplevelse af sig selv som et selv.

Det meste af denne aktivitet foregår, som Csordas beskriver det, på et praktisk bevidsthedsniveau, hvor individet ikke reflekterer over, hvad det gør, hvornår det gør det, og hvordan det gør det. Det erfarer på en vanemæssig måde verden og sig selv; sig selv som en del af verden og som en sammenhæng af krop og selv (Csordas 1993, 1994:7-9). Men Csordas' ærinde er også at understrege sammenhængen mellem mere bevidste refleksive processer og kroppen, hvorfor han anvender begrebet „somatiske opmærksomhedsformer“ [„somatic modes of attention“] om disse processer af refleksiv opmærksomhed. Han definerer disse opmærksomhedsformer som kulturelt forarbejdede måder at være opmærksom *mod* og *med* kroppen i omgivelser, der inkluderer kropslig og kropsliggjort tilstedeværelse af andre (Csordas 1993:138). Hans pointe med den dobbelte analytiske definerende af opmærksomheden, som både *mod* og *med* kroppen, er at understrege subjektets intersubjektive forankring i verden og intersubjektivitetens betydning for refleksion og erfaring. Ved at være opmærksomme på en tilstand i vores kroppe – et sansemæssigt indtryk eller en kropslig reaktion eller fornemmelse – og altså rette opmærksomheden *mod* kroppen, er vi samtidig opmærksomme på det intersubjektive miljø, hvori kroppen befinder sig, og dermed det miljø, som foranledigede følelsen eller sansningen, hvorfor vi samtidig retter opmærksomheden *med* kroppen. Vi er kroppe, før vi er selv'er – kroppen *er* allerede (intentionelt) handlende i verden forud for en refleksion over denne væren.

Hughs intersubjektive opmærksomhed *mod* og *med* kroppen har givet ham erfaring af, at de andre gennem hans fysiske sætten sig igennem lader ham indtage og fylde deres rum. Hans størrelse og krop bliver for Hugh en „kraft“, som han føler sig tilpas og magtfuld med. Sams voldelige udvikling er på sin vis en reaktion på den negative oplevelse af hans krop og selv. Hans krop er blevet „objektiveret“ for ham gennem de andre drenges reaktioner mod den. Fra at være en uproblematisk del af Sams væren bliver den til et objekt for hans opmærksomhed, på samme måde som drengene ser den. Kroppen bliver begrænsende og et problem for Sam. Der bliver inkongruens mellem hans attråede selv billede og hans kropslige væren. Men Sams kropslige engagement i misbruget af og tvangen over for de to piger indgyder ham en oplevelse af „over-magt“, hans indledende praksisser for at skaffe sig sex bliver forstærket af hans kropslige oplevelse af den magt, han over tid udøver over pigerne. Sam bliver opmærksom på sin krop i voldskonteksten på en ny måde. Ved at pigerne reagerer submissivt, og hans krav bliver

imødekommet, oplever Sam gennem sin opmærksomhed *med* kroppen *mod* sit omgivende miljø, hvordan han bliver kropsliggørelsen af den magt, han udøver. Kroppen objektiviseres for ham på ny i al sin magtfuldhed og bliver til en reflekteret oplevelse af hans egen „magt“. Som intentionelt handlende agent giver Sams krop ham, gennem den kropslige manipulation og seksuelle interaktion med pigerne, en oplevelse af sig selv som magtfuld.

Men det er ikke kun for udøveren af vold, at kroppen spiller en afgørende rolle for oplevelsen af magt og for oplevelsen af „det voldelige“. Kroppe er som det eksistentielle udgangspunkt for kultur og selv på en gang et redskab til både at fratage og indgyde oplevelser af agens. Voldens mulighed er betinget af den *måde*, hvorpå subjekter er kroppe i verden; som forankringen af intersubjektiviteten. Erfaringer af vold er kropslige erfaringer, før de er reflekterede erfaringer. Kropslige oplevelser er konstituerende for oplevelsen af „selv“, hvilket i vold har både konstruktive og destruktive konsekvenser. At vi er kroppe i verden, er forudsætningen for voldens magt, både for dens agent og dens objekt. Vi kan udslettes eller forstørres gennem kropslige praksisser, føle magt gennem smerte, som påføres en anden, der herved udslettes ved at få frataget sin adgang til verden og dermed til at kunne etablere sig som subjekt for selv og anden. I sin fortælling om sine overgreb på pigerne siger Sam, at han manipulerede og skræmte pigerne gennem sine kropslige praksisser og ikke gennem direkte og klare trusler. Hugh beskriver, at han kan mærke de andres respekt og frygt for, at han vil gøre dem noget. Drengene sætter ord på en dimension af den voldelige relation, som for offeret gør den næsten uoversættelig for andre. Det er voldens magt til at objekt-gøre.

Objekt-følelsen, tingsliggørelsen og oplevelsen af overmagt i voldelige situationer og relationer var noget, som de voldsramte kvinder kæmpede med at kunne formidle og finde mening i. Et illustrativt eksempel på, hvordan magt på udefinerlig vis materialiseres i den voldelige interaktion for offeret, blev behandlet i et fokusgruppeinterview med kvinderne på krisecentret om oplevelsen af volden i deres parforhold. På et tidspunkt rejste Ane spørgsmålet om det ikke at kunne handle i mødet med vold. Mange af kvinderne kommenterede en mangel på logik i forhold til deres egen voldsoplevelse, som omhandlede skismaet mellem det ikke at kunne handle og samtidig føle, at al almindelig logik siger, at man burde kunne handle:

A: Jeg tænker i dag ... hallo, der er ikke de ting, du ikke kan i selvforsvar, jeg kunne nemt have fjernet ham, så let som ingenting altså ... så skulle han have gjort et eller andet meget, meget hårdt altså ... han ville nok også blive meget aggressiv, hvis jeg prøvede, men altså ... jeg gjorde aldrig noget.

A: Ja, han har sagt til mig, at jeg bare kunne gå, at jeg bare kunne rejse mig op og gå. Men jeg gad vide, hvad der så var sket. Jeg følte mig bare så yd ... jeg syntes, det var så ydmygende. Og det, at man ligger og græder, og man bløder ud til alle sider altså, man skriger og beder om, at han vil holde op. Så kan man ikke bare gå ...

Ane forklarer ikke, hvorfor „... man ikke bare [kan] gå“. Der mangler et „fordi“, og det kommer aldrig. Anes undren over sig selv og sin konkrete oplevelse af ikke bare at kunne gå står langt fra alene. Nina konstaterede i samme interview, at det i høj grad var et spørgsmål, man stillede sig selv: Hvorfor man ikke bare gik, hvorfor man fandt sig i det.⁴ Voldens evne til at pacificere handler ikke blot om tvang eller fysisk overmagt. Anes forklaring eksemplificerer, at voldshandlinger udgøres af eller ledsages af „noget“, som ikke træder synligt frem i konkrete former og begivenheder, men blot er til stede som

en altoverskyggende præsens. En præsens, der kaster en trolddom over situationen, som lammer hendes modstand på en måde, der vanskeligt kan beskrives rationelt, hvorfor hun også selv sætter spørgsmålstegn ved den. Anes forklaring af situationen, „at man ikke bare går“, hviler på og henviser til en erfaring, der er gjort tavs med selve spørgsmålet. En oplevelse af, at det gjorde man bare ikke, og årsagen bliver liggende i det nu, hvor situationen udspillede sig. Som svar på sin kærestes idé om, at „[hun] bare kunne rejse [sig] op og gå“ og dermed vise, at det var et overgreb, siger Ane: „Men jeg gad vide, hvad der så var sket ...“ I hans fremstilling, som hun refererer den, ligger svaret „ikke noget“ implicit. Men med sit udsagn stiller hun spørgsmålstegn ved det. Hendes oplevelse af situationen fortæller hende noget andet. Noget afholdt hende fra overhovedet at forsøge sig. Hun oplever hans magt over hende til at gøre hende fortræd uden at udfordre den. Muligheden for at gå syntes i situationen ikke at foreligge.

En af de kvinder, der mest direkte satte ord på denne oplevelse af en overmægtig trussel, var Tanja. I et interview beskrev hun det, hun oplevede som sin mands magt over sig, ved at genkalde den konkrete angst, angsten for, at han ville slå hende ihjel. Men hun afslører også en mangel på overbevisning om erfaringens plausibilitet, idet hun forsøger at forklare angsten. Som Ane i sin beskrivelse af oplevelsen af en trussel eller magt slutter Tanjas beskrivelse således også som en konstatering. I Tanjas tilfælde er det en konstatering af en følelse af overvældende angst og total objekt-gørelse.

Q: Når du siger, du aldrig slog igen. Hvorfor gjorde du egentlig ikke det, havde du ikke lysten eller ...?

A: Jeg var angst ...

Q: ... turde ikke?

A: ... turde ikke.

Q: Men du havde tænkt tanken?

A: Jeg var sikker på, at så ville han slå mig ihjel ...

Q: Hvad fik dig til at tro, at han ville slå dig ihjel?

A: Jeg har set, hvordan han har behandlet hundene, hvis de har bidt ham. En hund bider fra sig, når den bliver trængt op i et hjørne, og så kunne han jo slå, til han havde slået tænder ud på hunden. Så ... det var ... jamen, det var, fordi, der var ikke ... jeg kunne ... jeg kunne ikke forsvare mig, fordi jeg var, jeg var ... jeg var ... bare en eller anden slags tøjklump, der blev slået på. Der var ikke noget ... Jeg gik også ud af min krop. Og det gjorde jeg også tit i sengen. Fikserede mig på et punkt og gik ud af min krop. Ud af kroppen, så det var bare sådan en slags krop, der var der, jeg var der ikke. Nogle gange.

Q: Tænkte du på andre ting, eller var du der bare ikke?

A: ... Nogle gange det ene, nogle gange det andet, nogle gange kunne jeg ... mnn, nåede jeg ikke og ... det var bare angst, for eksempel når jeg blev slået, det var angst, der var ikke andet, der var ikke plads til og ... og ... og forsvare sig, nej.

Tanja leder efter et bevis uden for situationen for, at hendes angst var berettiget og derfor forståelig, ved at sammenligne med hans behandling af hundene. Men den synes ikke at yde beviset, og hun vender tilbage til oplevelsen af en overvældende angst. En lammende angst, der giver hende en oplevelse af blot at være *et objekt* i total forstand, en „tøjklump“, som hun siger. Oplevelsen af at møde overmagt og være offer for den bindes i kvindernes fortællinger til deres oplevelse af kroppen, nærmere bestemt til det at være en krop, som ikke kan handle. Tanja fortæller om sin oplevelse af at være et objekt ved at beskrive, hvordan hun var reduceret til en „tøjklump, der blev slået på. Der var ikke noget ... “. Hun var med andre ord objekt for nogen i en sådan grad, at der

ikke var noget selv. En tøjklump og „ikke noget“ har ingen agens, ingen handlemulighed og ingen bevidsthed om nogle af delene. Hun beskriver situationen og oplevelsen som en krop, der var der. Hendes „jeg“ var der ikke - i stedet for selvet var angst.

Både Sams, Hughs og kvindernes fortællinger handler om vold, der er kommet til udtryk i situationer, som rammesættes med ikke-sproglige midler (jf. Bateson 2000), men på en måde, som alligevel kommunikerer fortættede og umiskendelige budskaber. Voldens magt og evnen til at udøve den beskrives af både Sam og Hugh som hvilende på andet end blot fysisk brutalitet. Sam manipulerer magten frem gennem henvisninger til fysisk brutalitet og styrke, Hugh fornemmer, at det samme holder hans omgivelser i skak. Viljen til at udøve vold synes at være overbevisende for deres ofre. Magten er til stede – blot gennem den måde, Sam og Hugh agerer på. En magt, der skal forstås på baggrund af smertens erfaringsfællesskab med oplevelsen af ikke-væren. Enhver skelnen indebærer altid samtidig en modsætning, ikke-væren hjemsøger enhver relation som mulighed, hver gang det værende konstitueres. Som en del af den fælles ontologiske erfaring af at være kroppe i verden er viljen til og muligheden for bevidst at påføre et andet menneske intens, „udslettende“ smerte et magtfuldt våben. Den magt, Sam føler sig opfyldt af og beskriver i sin oplevelse af sine voldelige overgreb på pigerne, har sin modpol: pigernes oplevelse af at være udsat for en sådan magt – oplevelsen af en ubeskrivelig overmagt. At Sam kunne manipulere sig igennem situationen og pacificere pigerne, så han kunne gennemføre sit forehavende, er resultat af, at magt materialiseres i situationen gennem den gensidige aflæsning og håndtering af hinandens kroppe på en måde, der, som Ane, Tanja og Nina på forskellig vis beskriver, fratager offeret oplevelsen af at kunne yde modstand, handle eller afværge situationen. I den voldelige relation henter udøveren oplevelsen af egen agens i en udveksling, der fratager offeret sin. I beskrivelserne af den voldelige udveksling ligger der, så vidt jeg kan se, en understregning af en afgørende fænomenologisk pointe, som også er forudsætningen for at forstå, hvordan følelser af væren og ikke-væren, subjektivitet og objektivitet kan institueres gennem kropslig erfaring af den anden i øjeblikke af vold. Denne afgørende pointe er, at intersubjektivitet ikke blot er en dialektik af forestillede intentioner; „den leves gennem kroppe og sanser“ (Merleau-Ponty i Jackson 1998:11).

Er jeg? At miste subjektivitet gennem vold

Ligesom Sam og Hugh over tid blev opfyldt af en mere permanent oplevelse af sig selv som magtfulde, kompetente og „værende“ i en potent grad, har længerevarende voldelige relationer også konsekvenser for den, der udsættes for den, om end disse er af den destruktive art. Volden, som i den situationelle kontekst formår at skabe splittelse i ofrenes oplevelse af sig selv og instituere en oplevelse af selvet som blot et objekt i verden uden agens og kontrol, nedbryder over tid den enkeltes relation til verden og andre på en måde, som grundlæggende forandrer deres oplevelse af selv og deres måde at være-i-verden. Det voldelige i volden synes at være dens evne til at nedbryde den enkeltes ontologiske sikkerhed i en grad, som forkrøbler offerets evne til at være ubesværet i verden. Den angst, Tanja beskrev som en del af sin oplevelse i volden, er *angest* i en Kierkegaard'sk forstand. En tilstand, som Kierkegaard beskriver som „den subjektive død“ – det tætteste vi som levende organismer kommer på at opleve vores

egen død – en lammet tilstand af ikke-væren. I volden angribes og rammes subjektet på det, der konstituerer det – dets intersubjektive relation til verden og andre (Jackson 1998:17). Den mærkes som negeringen af den kontinuerlige processuelle intersubjektive skabelse af selv. I kvindernes beskrivelser af volden og dens effekt på dem beskrev de alle en *smerte*, som i deres fortællinger var relateret til deres oplevelser af selv. Den smerte, kvinderne henviste til som afgørende i deres oplevelse af vold, er en anden smerte end den fysiske. I de tilfælde, hvor de naturligt kunne fokusere på og beskrive den fysiske smerte, beskrev de som Tanja angst og objekt-gørelse. Når de blev udspurgt om smerten, hvad det var, og hvori den bestod, og i deres fortællinger om forholdet mellem den fysiske smerte og „den anden værre smerte“, fokuserede de på selvet – på tab eller udslettelse af selvet – eller på forhold omkring oplevelsen af selv og på selvidentiteten (jf. Giddens 1996). Angst, smerte og selv var for kvinderne forbundet i oplevelsen af vold og dens magt og optræder i deres fortællinger i relation til selvets mulige ikke-væren eller udslettelse. Ikke-væren er for kvinderne med andre ord levet erfaring og ikke en abstraktion over liv og død. I deres beskrivelser af sig selv og deres adfærd i de voldelige forhold, de havde forladt, blev den somatiske dimension af oplevelsen af ikke-væren tydelig gennem deres brug af ontologiske metaforer som smerte og død og deres kropslige udtryk i både fortællingen og fortællesituationen.

Sannes forhold var præget af meget fysisk vold. Der gik ikke en uge, uden at hun fik, hvad hun selv betegnede som, „mindre omgange“ i form af lussinger eller enkelte knytnæver i ansigtet, og de „store ture“ optrådte minimum en gang om måneden. Hendes bevægelsesfrihed blev kontrolleret gennem en daglig gennemgang af hendes personlige effekter og tidsbegrænset udgang til for eksempel indkøb. Hun var normalt meget disciplineret i sin udvisning af følelser, selv når vi talte om det i længere tidsintervaller ad gangen – men hun satte flere gange ord på sin desperation i forholdet:

A: [...] Vi havde skændtes helt vildt, og hvor jeg stod inde i vores soveværelse og stod bare og skreg i en time eller sådan noget og bankede hovedet ind i væggen, altså, jeg var virkelig ved at blive sindssyg. Sådan seriøst ... [...] Jeg kunne sidde og rokke frem og tilbage og banke hovedet ind i væggen om og om og om igen.

Tanja var en mere stille eksistens og tydeligt præget af at fortælle om volden, og hun formulerede sig altid med en vis eftertænkksomhed. Som Sanne billedliggjorde hun også sine oplevelser ved at beskrive sin konkrete adfærd og den kropslige fornemmelse forbundet med det at være i forholdet. For Tanja var smerten, hun oplevede, mens hun var i forholdet, som en betændelse, der kunne overtage hele hendes opmærksomhed:

Q: Hvordan øh ... altså i al denne her tid, hvor I lever i det her forhold, du siger, det bliver oftere og oftere, og det bliver også mere og mere voldsomt ... hvordan har din adfærd, altså, hvordan bliver du anderledes i den periode?

A: ... jeg ssh, øhm ... Jeg snakker jo ikke med nogen om det overhovedet ... angst, men ikke angst når jeg ... ikke angst ... skal vi sige angst for at gå i mørke eller angst i ... men angst for hans udbrud, fordi man ikke ved ... jeg kunne godt mærke, når det var ved at hobe sig op, men jeg kunne jo aldrig vide hvornår, og øh ... Og angst for mine egne udbrud ... og smerten... der er flere gange, hvor jeg har villet begå selvmord ...

Q: Mens du har været i forholdet til ham?

A: ... også da jeg havde taget beslutningen om at gå, var jeg faktisk ... Det var, fordi ... Jeg stod og lyttede til, hvordan at han spandt de to store børn ind for at isolere mig, og

det kunne jeg slet ikke have, fordi, du må vide, at selvom, godt nok slog jeg dem, [...] men selvom det er mine stedbørn, så er det mine børn af hjertet. De er dernede nu, ikke. Og det var åbenbart ... det sagde bare klik, og jeg glemte både [min datter] og alt muligt, og jeg gjorde det med ... ned ad en lille landevej kørte jeg 100 km/t og var faktisk lige ved at køre ind i en mur, og det nåede jeg så ... åbenbart stoppede mig selv inden og ... og jeg kørte videre og ... parkerede bilen og ville lægge mig på skinnerne, og så lå jeg bare inde i sådan en stald og lå bare som sådan en ... jeg ... jeg tror, jeg var sindssyg på det tidspunkt, der var et eller andet i hvert fald sindsforvirret, jeg lå bare der og rystede over det hele, og så var det så, det var så – en stemme, der hele tiden råbte: mor; altså Mammi, råbte det inden i mig, der fik ... Den stemme hentede mig tilbage til virkeligheden og så smerten, fordi det var sådan en smerte, der sidder derinde og lurur, men som ikke er der i øjeblikket, men kan ... kunne godt komme frem, som så var alt ... altafgørende ...

Q: Havde du en fornemmelse af, hvori smerten lå? Var der tanker forbundet til det, eller var det bare rene følelser?

A: I smerten var der kun rene følelser ...

Q: Der var ikke nogen ... brugte du tid på at tvivle eller tænke eller sige noget bestemt til dig selv?

A: Nej. Det var en ren følelse, og det var den, der gjorde for ondt ... som en slags betændelse over, over hele det liv og ikke at kunne overskue og skulle føre det videre.

I deres beskrivelser af situationer i deres voldelige forhold forbinder både Tanja og Sanne oplevelsen af smerte og ekstreme kropslige handlinger med en oplevelse af at blive eller være sindssyge. Desuden er beskrivelserne af oplevelserne for dem begge forbundet med situationer, der ikke nødvendigvis lå i direkte relation til den fysiske vold. Sannes beskrivelse af sin reaktion på en specifik situation ligger i forlængelse af et skænderi, der i øvrigt var et af de sidste, inden hun forlod forholdet. For Tanja var selvmordsreaktionen og det, at „det slog klik“, afledt af, at hun overhørte sin mands samtale med sine børn, endda på et tidspunkt, hvor hun egentlig havde besluttet at forlade ham for anden og sidste gang. Disse diffuse reaktioner på situationer, som ikke er umiddelbart forbundne med den konkrete vold i deres forhold, tjener til at illustrere tre pointer i argumentationen om, at smerten ved vold er forbundet med oplevelsen af ikke-væren. For det første illustrerer det Jacksons pointe om, at ikke-væren handler om subjektets – det enkelte menneskes – generelle relation til verden og andre. Hvad der er på spil i den enkeltes interaktion med verden og andre, er ikke den totale væren eller ikke-væren, men opretholdelsen af en balance, der sikrer den enkeltes identitet gennem en følelse af agens og kontrol med sin væren i verden (Jackson 1998:18-19). I forlængelse heraf understreger det samtidig den afgørende pointe, at oplevelsen af selvet er bundet til *det relationelle intersubjektive forhold til verden og andre*, det vil sige i den *balance*, som Jackson identificerer som afgørende for subjektets oplevelse af sig selv som subjekt – eller i dets selvidentitet. Det var ikke de konkrete begivenheder, der affødte reaktionen for Tanja og Sanne, men den oplevelse af selvet, som begivenhederne affødte hos dem. Balancen er for kvinderne forskubbet mod sin negative og destruktive pol – der skal blot en negativ omtale eller et skænderi til at forskubbe balancen til sin ene ekstrem i form af en momentan, men ultimativ, kropsliggørelse af dét, den subjektive bevidsthed balancerer i verden for at holde på afstand: oplevelsen af blot at være et objekt, en ting. Og sidst, men ikke mindst illustrerer det den helt grundlæggende pointe fremført af Merleau-Ponty, at det at være-til-stede-i-verden indbefatter en evigt tilstedeværende erfaring af social væren (Merleau-Ponty i Lyon & Barbalet

1994:60). At „være“ er at „føle“. Enhver handling indebærer og har rødder i en evaluering af det intersubjektive miljø. Som subjekter kan Tanja og Sanne ikke ignorere verden og deres relation til den, de (re)-agerer som en direkte konsekvens af at være kroppe i verden – af at være-i-verden.

Sanne beskrev sig selv i forholdet som „død indeni“. Denne kontante formulering og hendes beskrivelse af, at hun reagerer på et skænderi med at banke hovedet ind i væggen, siger noget om den intensitet af *isolation* af, i og om sig selv, som volden kan afstedkomme. I sin fortælling om sig selv satte Sanne fokus på det eksistentielle tema ved at forklare, at hun „døde indeni“ og ved ofte at beskrive sin ligegyldighed over for sig selv som eksistens. Ligegyldigheden var et gennemgående tema i interviewene med hende. Ligesom Tanja havde også hun beskæftiget sig med selvmordet – hun havde i slutningen af et skænderi lukket sig inde i badeværelset med en kniv i en oplevelse af, at dette var hendes eneste vej ud. En handling, hendes kæreste ifølge hende forpurrede ved at hente hendes søn, så han kunne se på. Men hendes beskrivelse af at banke hovedet ind i væggen fortæller noget om oplevelsens art. Den illustrerer dels noget om objektgørelsens eksistentielle styrke, dels noget om den somatiske dimension af objektgørelsen. Når Sanne beskriver følelsen af at blive sindssyg, beskriver hun en krop, der er lammet – fængslet i en tvangsmæssig formålsløs rutine, der påfører den fysisk smerte – og en skrigen, der varer en time eller mere. Kun en oplevelse hinsides sproget kan afstedkomme denne adfærd – en oplevelse af en smerte så stærk, at den ikke kan udtrykkes, men heller ikke holdes inde. En smerte, der ikke levner plads til andet end sig selv, og som udsletter alt subjektivt indhold – al formålshandling – mens den opleves. En smerte, som må eksternaliseres, så den giver mening ved at blive konverteret til sin fysiske ækvivalent. En smerte, som Sanne ved at banke hovedet ind i væggen får givet en ekstern årsag og en ydre konkret realitet af fysisk smerte, der kan tage opmærksomheden fra en voldsom indre. Som den kropsliggjorte intersubjektivitet er følelsen af smerte og påførelsen af en anden smerte på en gang simultant udtryk for hendes væren-i-verden, hendes evaluering af denne væren og handlingen i relation til denne evaluering (Csordas 1993:138 ff.; Lyon & Barbalet 1994:57). Som Scarry pointerer, nedbryder smerten adgangen til verden (Scarry 1985:4 ff.), men siden Sannes smerte er udtryk for en psykisk oplevet smerte, hun „var ved at blive sindssyg“, er smerten her resultatet af oplevelsen af selvet. Når smerten er både oplevelsen og evalueringen, kan den med andre ord ses som kropsliggørelsen af den evaluering af sin væren, som Sanne foretager kontinuerligt. Den korresponderende følelse til en ekstrem isolation af sig selv fra verden – af ikke at opleve sig som havende adgang og effekt, idet ens handlinger ikke kan ses og ikke gør en forskel – må nødvendigvis være den fysiske smerte (op.cit.:47). Sannes situationelle handling, hendes skrig og banken hovedet ind i væggen, har samme dobbelte karakter af at være både evaluering og handling. Handlingen udtrykker på en gang oplevelsen af ikke at være her, ikke at kunne finde noget holdepunkt i verden og handlingen mod den, den konkrete monotone verificering af verden og det kropslige selv. Gennem en genetablering af en forbindelse til verden, som hun synes at have mistet, gennem hovedets banken i væggen og den sensoriske oplevelse af at røkke frem og tilbage. Smerten er forbundet med ikke at kunne gøre sig begribelig for verden. Den er en reaktion på et skænderi og forbundet med en følelse af at blive sindssyg. Ved at beskrive sin oplevelse som at være på grænsen til sindssyge udtrykker hun en forbindelse til skabelsen af mening og en følelse af total mangel på mening.

Både Tanjas og Sannes eksempler på oplevelser af at være så isolerede om sig selv, at der kun var kropslig handling og en følelse af sindssyge til stede, udsprang af situationer, hvor volden ikke var tydelig i fortællingen, og det var eksempler, som var hentet efter et langt forløb af vold i deres parforhold. Ikke-væren som kropsliggjort erfaring hjem-søger i særlig grad kvindernes forhold til verden og andre. Volden bliver en så indgroet værens-mæssig erfaring, at selv små antydninger om dens trussel mod deres oplevelse af selv udløser kraftige følelsesmæssige reaktioner og en stor følelsesmæssig smerte.

At være og ikke at være - at opretholde balancen

Tanja og Sanne fortæller om handlinger, som de har iværksat for at undgå nullificering og for at verificere deres væren for sig selv og andre, som kroppe og selv'er, der kan føle smerte, og som man må forholde sig til. Deres reaktioner viser ud over desperationen i oplevelsen af ikke-væren også, at „voldelige“ midler anvendes for at kræve eksistensen tilbage, samt at handling er afgørende for at opretholde oplevelsen af sig selv som subjekt – idet subjektiviteten synes intimt forbundet til oplevelsen af agens. Sanne kunne finde på at fremprovokere vold for at bevise over for sig selv og verden, at hun fandtes:

A: Men tit har man jo også selv, som jeg har sagt før, provokeret ham til det for at få en reaktion fra ham, altså, fordi han er så ligeglad med en, ikke. Og så kunne han jo sidde, jeg ved ikke, om jeg har fortalt det, han sad nede i stuen, og jeg var i køkkenet, og vi råbte og skreg om et eller andet, og hvor han sagde: Nu skulle jeg kraftedeme bare holde min kæft, for ellers så kunne jeg komme op og få en flad, ikke. Og så går man op ad trapperne, og så går man hen til ham, og så stikker man hovedet helt ned i snotten på ham, og så får man en på låget, men det er bare for at få en reaktion, for at vide, at i det mindste hader han mig ... han ved, jeg er der, og jeg får en reaktion fra ham ...

Q: ... for overhovedet at være der ... som et subjekt i ...

A: Fuldstændigt, ja! Det er sygeligt, men sådan er det altså, det kan volden også bruges til på den måde, altså, hvor jeg provokerer ham til at give mig en flad, ikke. Eller nu siger jeg flad, han slog aldrig med flad hånd, han slog altid med knytnæve, ikke.

I episoden aflæses på en gang hendes manglende fornemmelse for sig selv og behovet for hans „blik“ for at opretholde en fornemmelse af, at hun findes. Som hun beskriver det, er hun ikke sikker på, om „hun er der“ – for hun søger hans slag i det tilfælde, hvor det er en reaktion på hendes konkrete handlinger. Slagene skal bekræfte, at hun „er der“ for ham, at han, som hun siger: „... ved, jeg er der“. Ved at slå som reaktion på en provokation har han eksistentielt anerkendt hendes eksistens og selvets indhold, han har handlet på hendes handling – hun medførte hans vold – og det var det, hun søgte at opnå. Derfor kan man på denne baggrund også udlede noget væsentligt om hendes oplevelsesverden. At søge hans slag er en ekstrem konkret, fysisk og kausal måde at søge hans „opmærksomhed“, hvorfor den usikkerhed på hendes oplevelse af sit selv må være tilsvarende ekstremt fraværende. At søge hans slag er udtryk for samme værensmæssige oplevelse, som fik hende til at reagere på et skænderi ved at skrike og slå hovedet ind i væggen. Forskellen er, at i sidstnævnte situation var oplevelsen tabt for refleksionen over selv og tabt for opmærksomhed mod verden i relation til erkendelsen af selvet. I den tilstand fandtes det absolutte tab af agens. Kun smerten

ved dette tab og tabet erfarede af Sanne – den ultimative ikke-væren – mens knytnæven i ansigtet rettede sig mere konkret mod verden og den anden og mod beviset på det værende. Hendes eksistens er i dette tilfælde ikke isoleret på samme måde om sig selv, ude af stand til at skabe forbindelsen til sig selv og sin plads i verden. Den er rettet mod at hente beviset. Men også selvmordsforsøgene og den selv-destruktive adfærd med at påføre sig selv smerte er voldelige metoder til at etablere en form for oplevet subjektivitet. Tanja nævner en passant hvordan hun også udøvede vold, idet hun lejlighedsvis slog sin mands to børn. Volden syntes at rejse i en næsten cyklisk dialektik. Frataget følelsen af agens og kontrol bliver behovet og midlerne for at vinde den tilbage desto mere desperate.

Et menneskes liv er ifølge Jackson en fortløbende dialektik mellem selv og verden, i hvilken hvert enkelt menneske kappes med hverandre, foretager valg og lægger strategier i et eksistentielt forsøg på at undgå nullificering og opnå en følelse af kontrol i forhold til egen skæbne og plads i verden (Jackson 1998:18-19). Væren er ikke en konstant, en essens, men er i et konstant fluks. Ikke alene bliver vor væren bekræftet eller negeret, forstørret eller reduceret i relation til de sociale og fysiske omstændigheder og vilkår, vi finder os selv i og under indflydelse af. Vores oplevelse af væren undergår en evindelig redistribuering i vores strategiske kamp for at opretholde og syntetisere os som et subjekt i en verden, som simultant underkaster os andre mål og med. Det menneskelige subjekt er, ifølge Jackson, et erfarende væsen, der trods sin status som objekt i en større fysisk verden, med den forestillingsevne, der definerer det som subjekt, evigt engageret i at modvirke denne objektstatus. Eksistentielt og erfaringsmæssigt handler det i verden med det formål at føle sig i kontrol. Kontrol skal forstås som det at opleve, at man evner at manipulere med verden og sin egen skæbne og derved opfylder en plads i verden, der registreres og gør en forskel (op.cit.:19). Eller som han siger det ved at parafasere Dostojevski: „Mennesket er evigt, og næsten perverst, engageret i at bevise for sig selv, at han er en person og ikke en klavertangent“ (Dostojevski i op.cit.:27-28).

Dostojevskis formulering kan synes absurd i sin understregning af menneskets behov for ikke at være en klavertangent, men formuleringen er alligevel rammende, for trods kompleksiteten i forholdet mellem væren og ikke-væren, subjektivitet og objektivitet og forsøget på at skabe balance herimellem, mellem at handle og blive handlet på, så er det i sin yderlighed en ret enkel ligning, der handler om at undgå en generel følelse af objekt-gørelse i en sådan grad, at man oplever den dybest mulige smerte, som Sanne med flere udtrykte. Smerten ved ikke-eksistens – eller blot tvivlen om sin egen eksistens, sit eget værd, sin egen evne til at gøre en forskel for nogen eller noget. Balancen mellem at føle sig som subjekt eller objekt i verden er for det ontologisk usikre individ, hårfin⁵ og, som Jackson formulerer det, for os alle i et konstant fluks. Som krops-subjekter (jf. Merleau-Ponty 1962) er vores oplevelse af dette fluks til stede i vores evige kropslige evaluering af vores omgivelser gennem opmærksomheden med og mod kroppen og i følelserne af værdi eller intet-værd, isolation og ensomhed eller oplevelse af tilhørsforhold og fællesskab med andre osv. (Csordas 1994, 1996; Jackson 1998). Volden med sine poler af krævet subjektivitet på bekostning af den objekt-gjorte anden både affødes af og afføder oplevelsen af ikke-væren i meget konkrete menneskelige erfaringer af væren-i-verden. Vold er ikke blot et instrument til at underlægge andre sin vilje med fysisk magt – det er en tilstand af værens-udveksling, en modalitet af intersubjektiviteten, der aktualiserer den evige spænding mellem at være og ikke at være, mellem subjektivitet

og objektivitet, som for den enkelte erfares i følelser af kropslig smerte eller kropsligt velbehag – mellem en oplevelse af selvet som udslettet, dødt og ubetydeligt eller som omnipotent, handlende og værende.

Konklusion

I *Minima Ethnographica* konkluderer Michael Jackson, at det er i evnen til at skelne, at det menneskelige potentiale for vold og destruktivitet skal findes: „Subjekt-objekt-opdelingen indeholder kimen til den menneskelige ødelæggelsestrang“, hvorved han understreger, at: „Enhver menneskelig forbundethed bærer kimen til sin egen negation“ (Jackson 1998:201-2). Denne konklusion synes underbygget af en fænomenologisk analyse af interpersonelle voldelige relationer og en fænomenologisk udforskning af det voldeliges potentiale som konstruktiv og destruktiv menneskeligt mellemværende, og som initieret af den enes subjektivering gennem den andens objekt-gørelse. I vold oplever offeret en objektstatus, som på en gang er udtrykt i og initierende for udøverens evne til at udøve volden. Ved at flytte studiet af vold til levet erfaring frem for abstrakte repræsentationer (jf. Nordstrom 1997) åbnes for nye perspektiver i en antropologisk forståelse af fænomenet vold. Komplexiteten beskrevet her gennem den interpersonelle, relationelle og situationelle vold tilbyder et tilsvarende lovende perspektiv til at forstå mere abstrakte voldelige relationer som racisme, revolutionære handlinger og statsvold. Strukturel vold eller interpersonel vold, mekanismerne er de samme, hvilket måske er smukkest udtrykt af Hannah Arendt i sin beskrivelse den udstødtes dilemma: „Det værste ved at være udstødt er ikke mishandlingen fra statens side – de største skader, som staten bibringer, er at få den udstødte til at tvivle på virkeligheden og gyldigheden af sin egen eksistens, at reducere ham i hans egne øjne til en status af ikke-væren“ (Arendt i Jackson: upubliceret). Uagtet hvor den anden optræder i stærkt generaliseret, reduceret og essentialiseret form som objekt for had, fordomme og voldelige handlinger, er denne status af fremmedgjorthed resultat af menneskelig skelnen – af en intentionel sætten skel mellem selv og ikke-som-selv, mellem subjekt og objekt. Hermed bliver det muligt at udøve vold mod enkeltpersoner eller hele grupper af mennesker uden at opleve, at „noget menneske“ skades af ens voldelige udfald mod „objektet“ for ens had (Jackson 1998:202). I volden er udøveren fremmedgjort fra det, Jackson kalder „den intersubjektive eksistens realitet“ (ibid.). Vold er en modalitet af intersubjektiviteten, der sætter skel og nedbryder det sociale eller distancerer sig fra det (op.cit.:4). Men hvad end målet er, som udøveren (af den fatale skelnen mellem empatisk indlevelse i med-subjekter eller voldelig distancering gennem objekt-gørelse af den anden) opnår i form af bevidstheden om, at hans skelnen er effektueret, hans væren bekræftet og hans selv etableret, har den en pris. Som også Frantz Fanon viser (1968), sker der skade på ens egen menneskelighed, både når man nægtes eller nægter andre deres menneskelighed. Prisen er tabet af balance i relation til verden og andre og i form af et grundlæggende tab af tillid til verden og andre (se også Kvist 2002). Den menneskelige evne til at skelne, til henholdsvis at menneskeliggøre og dehumanisere, i den stadige tilpasning til det intersubjektive liv bliver en trussel for selvet. Den grundlæggende ontologiske tryghed og tillid transformeres til en utryk og usikker samme. Hugh må opretholde sin status gennem frygt, for han har gennem sine handlinger erfaret magten til at

skræmme, sætte sig igennem og kraftfuldt holde andre i skak – en erfaring, som indebærer, at samme magt, som han succesfuldt opretholder for sig selv, kan vendes imod ham. Sam var offer, før han blev udøver – hans tab af de andres indlevelse, forståelse og anerkendelse af hans menneskelighed gjorde ham i stand til at fratage andre deres med endnu større vold. Dina må leve med, at hendes manglende tillid til verden og andre invaliderer og isolerer hende, en isolation fra verden, som hun påførtes allerede i de voldelige overgreb, der blev begået mod hende. Når man flytter fokus fra den makropolitisk sfære af militant nationalisme og udforsker den mikropolitisk sfære af interpersonelle relationer og intimitet, afsløres kompleksiteten af det voldelige, men også det mest fundamentale ved de menneskelige vilkår – nemlig, at væren-i-verden er kropslig væren og betingelsesløst forbundet til andres væren-i-verden. At volden indsættes og opleves i den stadige justering af modsatrettede interesser, imperativer og identifikationer i en verden af andre for at finde balance mellem den egocentriske og totalitære ekstrem af dominans over andre og den modsatte ekstrem af tab af selv i den ultimative offergørelse (Jackson 1998:192-202).

Noter

1. Eftersom definitionen af vold er en del af en implicit dagsorden bag denne artikel, bliver brugen af begrebet nødvendigvis præget af dette. Begrebet vold optræder derfor her som en fællesbetegnelse for en mængde forskellige erfaringer. Det karakteriserer med andre ord et erfaringsrum, som jeg gennem artiklen vil forsøge at afdække, hvori består. Ordene „vold“ og „volden“ bliver derfor brugt som generel reference til de oplevelser, som kvinderne gennem deres historier har afsløret, at de anser som „voldelige“, og som et generaliseret begreb for det fænomen, jeg forsøger at indkredse. Dets egentlige betydning er en del af hele analysens omdrejningspunkt og objekt.
2. Den andens betydning for etablering af subjektet som et selv – „selv“-bevidsthed etableret gennem at være objekt i den andens verden – er velbeskrevet i den fænomenologiske tradition, om end dette forholdsvis specifikke karakter og begrebsgørelse artikuleres gennem forskellige analytiske tilgange til forholdet. Den anden har med andre ord magt over subjektets væren-i-verden (se f.eks. Crossley 1996; Csordas 1994; Jackson 1998; Laing 1976, 1979; Merleau-Ponty 1962).
3. Csordas' perspektiv har sit udgangspunkt i en udforskning og udvikling af Merleau-Pontys perceptionsbegreb *attention* („opmærksomhed“ eller „skelnen“). Ifølge Merleau-Ponty er „skelnen“ eller „opmærksomhed“ den aktive konstituering af et nyt objekt, som ekspliciterer og artikulerer noget, som indtil da kun har fremstået som en ubestemt horisont af mulige udlægninger (Merleau-Ponty i Csordas 1993:138). „Attention“ eller „skelnen“ er en del af det, som Merleau-Ponty under ét betegner „den intentionelle handlen“, hvilket dækker over den refleksive proces, som konstituerer objektet for perceptionen (Csordas 1993, 1994; Hammond, Howarth & Keat 1991; Laing 1979). Verden, som vi oplever den, bliver til gennem vores refleksive handlen – vores „intentionelle handlen“. Forud for den menneskelige skelnen er der ingen subjekt-objekt-distinktion – vi bare *er* i verden (Merleau-Ponty i Csordas 1993:137). Subjekt-objekt-distinktionen og dermed „verden“ og „selv“, „selv“ og „anden“ skabes gennem det menneskelige mellemværende. Men den helt centrale pointe i Merleau-Pontys fænomenologi er, at dette mellemværende er et kropsligt mellemværende, det er gennem kroppen, at individet får adgang til verden (Merleau-Ponty i Lyon & Barbalet 1994:60). Perceptionen er derfor kropsligt forankret, kroppen *er* allerede (intentionelt) handlende i verden, forud for en refleksion over denne væren.
4. Denne problematik er et gennemgående tema i megen domestisk og hustruvoldsforskning og er meget fremtrædende i disse ofres fortællinger. Spørgsmålet er ofte forsøgt besvaret som et spørgsmål om årsager, der er specielle for netop denne type vold. Man har set det som udtryk for specifikke omstændigheder i forholdet eller hos de kvinder, som udsættes for den, og ikke som et karakteristikum ved oplevelsen af volden (Barnett 1993; Gelles 1971, 1987; Hoff 1993; Stanko 1985; Sørensen 1998; Walker 1984). Argumentet sættes i relief af, at Carolyn Nordstrom i sin monografi om borgerkrigen i Mozambique, *A Different Kind of War Story*, beskriver, hvordan folk i flygtningelejre lo af, at det kunne lykkes en enkelt

soldat eller en lille gruppe hjælpetropper ofte helt uden våben at kræve og tilegne sig varer og endda at voldtage kvinder, uden at landsbyboerne formåede at gøre modstand. Med denne historie beskriver Nordstrom også med et enkelt eksempel på samme måde, hvordan volden og dens mulighed unddrager sig enhver logik, selv hos de mennesker, der har været direkte konfronteret med den (Nordstrom 1997:132).

5. For yderligere diskussion af den ontologiske usikkerhed og dette begrebs relation til vold, se Kvist (2002).

Litteratur

- Barnett, Ola W. & Alyce D. LaViolette
1993 It Could Happen to Anyone: Why Battered Women Stay. Newsbury Park, CA: Sage Publications.
- Bastian, Peter
1991 Ind i musikken: En bog om musik og bevidsthed. København: Gyldendal.
- Bateson, Gregory
2000 Steps to an Ecology of Mind. Chicago & London: University of Chicago Press.
- Crossley, James
1996 Intersubjectivity: The Fabric of Social Becoming. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage Publications.
- Csordas, Thomas
1993 Somatic Modes of Attention. *Cultural Anthropology* 8(2):135-56
1994 Embodiment and Experience: The Existential Ground of Culture and Self. *Cambridge Studies in Medical Anthropology* 2. Cambridge: Cambridge University Press.
- Dalsgård, Anne Line
2000 Matters of Life and Longing: Female Sterilization in Northeastern Brazil. Ph.d.-rækken, Institut for Antropologi, Københavns Universitet.
- Daniel, Valentine E.
1994 The Individual in Terror. I: Thomas Csordas (ed.): *Embodiment and Experience: The Existential Ground of Culture and Self. Cambridge Studies in Medical Anthropology* 2. Cambridge: Cambridge University Press.
1996 Charred Lullabies: Chapters in an Anthropography of Violence. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Fanon, Frantz
1968 The Wretched of the Earth. New York: Grove Press.
- Gelles, Richard J.
1971 The Violent Home: A Study of Physical Agression Between Husbands and Wives. Newsbury Park, CA: Sage Publications.
1987 Family Violence. Newsbury Park, Beverly Hills, London, New Delhi: Sage Publications.
- Giddens, Anthony
1996 Modernitet og selvidentitet: Selvet og samfundet under sen-moderniteten. København: Hans Reitzels Forlag.
- Goffman, Erving
1955 On Facework: An Analysis of Ritual Elements in Social Interaction. *Psychiatry* 18.
- Hammond, Michael, Jane Howarth & Russell Keat
1991 Understanding Phenomenology. Oxford, UK, & Cambridge, MA: Blackwell.
- Harvey, Penelope & Peter Gow (eds.)
1994 Sex and Violence: Issues in Representation and Experience. London & New York: Routledge.
- Hearn, Jeff

- 1998 The Violences of Men. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage Publications.
- Hoff, Lee Ann
1993 Battered Women as Survivors. London: Routledge.
- Jackson, Michael
1989 Paths Toward a Clearing: Radical Empiricism and Ethnographic Inquiry. Bloomington & Indianapolis: Indiana University Press.
1995 At Home in The World. Durham & London: Duke University Press.
1996 Things as They Are: New Directions in Phenomenological Anthropology. Bloomington & Indianapolis: Indiana University Press.
1998 Minima Ethnographica: Intersubjectivity and the Anthropological Project. Chicago & London: University of Chicago Press.
- n.d. The Politics of Storytelling: Variations on a Theme by Hannah Arendt. Upubliceret manuskript.
- Kvist, Camilla
2002 Jeg er! – Er jeg? En fortælling om vold og væren. Specialerækken, Institut for Antropologi, Københavns Universitet.
- Laing, R.D.
1976 Selvet og de andre. København: Jørgen Paludans Forlag.
1979 Det spaltede selv: Et eksistentielistisk studie af tilregnelighed og galskab. København: Jørgen Paludans Forlag.
- Lyon, M.L. & J.M. Barbalet
1994 Society's Body: Emotion and the "Somatization" of Social Theory. I: Thomas Csordas (ed.): Embodiment and Experience: The Existential Ground of Culture and Self. Cambridge Studies in Medical Anthropology 2. Cambridge: Cambridge University Press.
- Merleau-Ponty, Maurice
1962 The Phenomenology of Perception. London: Routledge & Kegan Paul.
- Messerschmidt, James
2002 Embodying Masculinities, Embodying Violences. Paper præsenteret på „Perspektiv på våld: NSfK's forskerseminarium“, Helsinki.
- Nordstrom, Carolyn
1997 A Different Kind of War Story. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Robben, Antonius C.G.M. & Carolyn Nordstrom
1995 Introduction: The Anthropology and Ethnography of Violence and Sociopolitical Conflict. I: Carolyn Nordstrom & Antonius C.G.M. Robben (eds.): Fieldwork Under Fire: Contemporary Studies of Violence and Survival. Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press.
- Scarry, Elaine
1985 The Body in Pain: The Making and Unmaking of the World. New York & Oxford: Oxford University Press.
- Stanko, Elizabeth A.
1985 Intimate Intrusions: Womens Experience of Male Violence. London, Boston, Melbourne, Henley: Routledge & Kegan Paul.
- Sørensen, Bo Wagner
1998 The Concept of Conflict in Studies of Violence against Women. Paper præsenteret på „The Third Interdisciplinary Meeting of the European Network on Conflict, Gender and Violence“, Stockholm.
- Taussig, Michael
1992 The Nervous System. New York & London: Routledge.
- Walker, Leonore E.
1984 The Battered Woman Syndrome. New York: Springer.

- Winkler, Cathy & Kate Wininger
1994 Rape Trauma: Contexts of Meaning. I: Thomas Csordas (ed.): Embodiment and Experience: The Existential Ground of Culture and Self. Cambridge Studies in Medical Anthropology 2. Cambridge: Cambridge University Press.
- Winkler, Cathy & Penelope Hanke
1995 Rape Attack: Ethnography of the Ethnographer. I: Carolyn Nordstrom & Antonius C.G.M. Robben (eds.): Fieldwork Under Fire: Contemporary Studies of Violence and Survival. Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press.

